

accepted norms of our culture. But the idea is that personal experience of each individual is worthy of attention. Your life is this art, and your history can teach to new not only you, and can be helpful to other. History in itself - extremely important object, it is needed for building the sense of our life, exactly our life is full of stories.

In prophylactic work from counteraction to trading in people there are actual social miniatures. Social miniatures are small in size works-stories about important for society themes. Among the types of social miniatures, which can be used in social-pedagogical activity on the prophylaxis of trading in people it follows to distinguish: stage play, monologue, colloquial, choreographic, vocal or music scenes.

Such forms of work with students and young people stimulate to intensive creative work, ability to see the social world not only through the prism of theoretical positions, but also in the context of living reality.

Key words: trading in people, theatrical technologies, social-pedagogical activity, prophylaxis, students, young people, forum-theatre, playback-theatre, social miniatures.

Отримано 11.05.2016

УДК 159.9:331.56

Ж. В. Мельник

zhannamelnick@yandex.ua

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ДОВГОТРИВАЛОГО БЕЗРОБІТТЯ

Мельник Ж. В. Психологічні детермінанти довготривалого безробіття. У даній статті розглядається термін довготривалого безробіття, яке тісно пов'язане з проблемами поширення бідності, наростання деструктивних настроїв та соціальної нестабільності, маргіналізації та криміналізації суспільства, що становить загрозу національній безпеці та соціальному прогресу. Обґрунтовується звернення до соціально-психологічного аналізу ситуації безробіття, яке зумовлене тим, що психологія подолання безробіття лежить на перехресті двох наукових векторів – психології особистості і психології ситуації. Наголошується, що саме для соціально-психологічного аналізу феномену довготривалого безробіття доцільно використовувати синергетичний підхід, згідно з яким поведінка розглядається як результат безперервної взаємодії особистості із ситуацією, причому щодо особистості значущими є когнітивний і мотиваційний фактори, щодо ситуації – те психологічне значення, яке вона має для особистості. Доводиться, що визначальними характеристиками поведінки безробітних

як соціальної групи є соціальне та особистісне самопочуття. Звертається увага на психологічні симптоми довготривалого безробіття, які характеризуються різними змінами в психологічному благополуччі особистості. Розкриваються також умови довготривалого безробіття, у яких людина потребує психологічної підтримки, що полягає в корекції її стану для полегшення процесу працевлаштування і яка має здійснюватись на кількох рівнях: мотиваційному, когнітивному, емоційному, поведінковому. Відповідним має бути стан соціального середовища. Останній визначається державною політикою зайнятості, пріоритетними напрямками соціально-психологічного удосконалення якої є адаптація, актуалізація і активізація як соціальних груп, так і кожної людини.

Ключові слова: безробіття, довготривале безробіття, трудова зайнятість, соціальне самопочуття, особистісне самопочуття, життєва криза, індивідуальна криза зайнятості, трудова діяльність, трудова поведінка.

Мельник Ж. В. Психологические детерминанты долговременной безработицы. В данной статье рассматривается термин долговременной безработицы, которое тесно связано с проблемами распространения бедности, нарастание деструктивных настроений и социальной нестабильности, маргинализации и криминализации общества, что составляет угрозу национальной безопасности и социальному прогрессу. Обосновывается обращение к социально-психологическому анализу ситуации безработицы, которое обусловлено тем, что психология преодоления безработицы лежит на перекрестке двух научных векторов – психологии личности и психологии ситуации. Отмечается, что для социально-психологического анализа феномена долговременной безработицы целесообразно использовать синергетический подход, согласно которому поведение рассматривается как результат непрерывного взаимодействия личности с ситуацией, причем относительно личности значимыми являются когнитивный и мотивационный факторы, по ситуации – то психологическое значение, которое она имеет для личности. Приходится, что определяющими характеристиками поведения безработных как социальной группы является социальное и личностное самочувствие. Обращается внимание на психологические симптомы долговременной безработицы, которые характеризуются различными изменениями в психологическом благополучии личности. Раскрываются также условия долговременной безработицы, в которых человек нуждается в психологической поддержке, которая заключается в коррекции ее состояния для облегчения процесса трудоустройства и которое должно осуществляться на нескольких уровнях: мотивационном, когнитивном, эмоциональном, поведенческом. Соответствующим должно быть состояние социальной среды. Последний определяется государственной политикой занятости,

128

приоритетними напрямками соціально-психологічного совершенствования якої являється адаптація, актуалізація і активізація як соціальних груп, так і кожного человека.

Ключевые слова: безробітництво, тривале безробітництво, трудова зайнятість, соціальне самопочуття, особисте самопочуття, життєвий кризис, індивідуальний кризис зайнятості, трудова діяльність, трудове поведіння.

Постановка проблеми. Становлення ринкових відносин в Україні та інших країнах з перехідною економікою супроводжувалось низкою негативних явищ на ринку праці, одним з яких було виникнення та поширення довготривалого безробіття. Вимушена перерва в роботі протягом тривалого часу породжує професійну декваліфікацію та знецінення людського капіталу, послаблення мотивації до праці, часткове відсторонення від ринку праці, ерозію трудової етики, зниження продуктивності праці незайнятих осіб, що негативно позначається на якості робочої сили. Недостатня якість робочої сили даного контингенту посилює наявний професійно-кваліфікаційний дисбаланс на ринку праці, стримуючи подальшу макроекономічну стабілізацію й економічне зростання та консервуючи тривале безробіття. Незаперечним є і той факт, що довготривале безробіття тісно пов'язане з проблемами поширення бідності, наростання деструктивних настроїв та соціальної нестабільності, маргіналізації та криміналізації суспільства, що становить загрозу національній безпеці та соціальному прогресу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у вивчення багатьох наукових проблем стосовно довготривалого безробіття зробили іноземні вчені, зокрема Дж. Акерлоф, О. Бланшард, М. Водопієв, Л. Гроган, П. Дайамонд, І. Денисова, Р. Джекман, Дж. Ерл, Р. Капелюшников, Н. Кефер, Д. Кокс, Р. Лайард, Т. Ланкастер, Г. Леман, М. Любова, А. Маннінг, С. Матчин, Б. Мейер, Дж. Міклрайт, Д. Мортенсен, Д. Мюнік, Г. Нагі, Л. Ніворожкіна, С. Нікель, Я. ван Оурс, К. Піссаріді, К. Сабіріанова, Я. Свейнар, К. Терел, С. Хурайда тощо. Однак наявні наукові напрацювання не можна вважати достатніми з огляду на динамічність процесів на ринках праці у більшості країн та специфіку розвитку українського ринку праці.

Метою нашої статті є систематизація основних проблем, пов'язаних з довготривалим безробіттям та пошук основних шляхів підвищення зайнятості населення.

Виклад основного матеріалу. Сучасна наука і практика розглядають безробіття як природне багатомірне явище в розвитку суспільства в ринкових умовах, яке має економічний, політичний, юридичний, психологічний і соціально-психологічний аспекти. З позицій соціально-психологічної науки безробіття можна розглядати як втрату зв'язку людини з інститутом трудової зайнятості, як одну з найважливіших проблем у системі відносин типу "людина – суспільство".

Не можна не брати до уваги ту обставину, що втрата роботи веде до послаблення зв'язків особистості з соціумом, який першочергово розкривається через статусно-рольову поведінку особистості, через трудову зайнятість.

Відомий австрійський соціальний психолог Марі Яхода виділяє *п'ять функцій включення людини в трудову зайнятість*. По-перше, участь у праці внаслідок своєї регулярності і певного часового розкладу день у день, з року в рік структурує повсякденне життя людини, робить його впорядкованим, вписує в ритм більш широких соціальних спільнот. По-друге, трудова зайнятість передбачає регулярну взаємодію з іншими людьми, що є передумовою для встановлення кожною особистістю професійних і дружніх контактів, розширення її соціального середовища. По-третє, участь у створенні різних товарів і послуг не лише формує зв'язок індивідуально-трудова цілей особи, але й пов'язує їх із цілями інших людей і організації, тобто праця є механізмом залучення індивіда до колективних цілей. Це робить його працю осмисленою, підтримує в нього почуття загальної компетенції. По-четверте, зайнятість формує соціальний статус людини, оскільки пов'язана з виконанням певних соціальних ролей та відповідною соціальною позицією в соціальній структурі суспільства. По-п'яте, зайнятість стимулює активність людини [8].

Звернення до соціально-психологічного аналізу ситуації безробіття зумовлене тим, що *психологія подолання безробіття лежить на перехресті двох наукових векторів – психології особистості і психології ситуації*. Саме тому для соціально-психологічного аналізу феномену безробіття доцільно використати *синергетичний підхід*, згідно з яким поведінка розглядається як результат безперервної взаємодії особистості із ситуацією, причому щодо особистості значущими є когнітивний і мотиваційний фактори, щодо ситуації – те психологічне значення, яке вона має для особистості [2].

Доцільно вкотре наголосити на тому, що однією із найважливіших соціально-психологічних характеристик людини є її *статус у суспільстві*. Тимчасово вивільнена людина частково втрачає не лише свій трудовий, а й соціальний статус, оскільки останній перебуває у прямій залежності від трудової діяльності. З точки зору соціальної психології втрата роботи і тривала професійна бездіяльність можуть приводити до втрати раніше сформованого статусу в суспільстві і самоповаги особистості.

Зі зміною статусу відповідно змінюється спосіб життя, стосунки з близькими. Людина випадає зі звичного для неї соціального середовища, системи соціальних зв'язків, своєї професійної групи, переходить до нової для неї соціальної групи безробітних, яким притаманні свій спосіб життя, свої групові цінності і мотиви, дискретне сприйняття свого життя в цілому, відсутність цілей в майбутньому, мотивації соціальної активності і низький рівень соціально-психологічної адаптації. Домінуючою цінністю є матеріальне становище. Для них характерні такі соціально-психологічні характеристики, як втрата довіри до влади, соціальне і

політичне занепокоєння. Окремі дослідники фіксують зв'язок між безробіттям і насиллям, злочинністю, наркоманією, алкоголізмом, проявами агресії, спрямованої як на суспільство або окремих його членів, так і на самого себе, що, в свою чергу, веде до психічних та психосоматичних розладів [3].

Визначальними характеристиками поведінки безробітних як соціальної групи є соціальне та особистісне самопочуття. *Соціальне самопочуття* за своєю природою є тим соціально-психологічним феноменом, який в інтегральному вигляді відображає особливості соціальної позиції людини як суспільної істоти, її місце в структурі суспільства, характер включення в соціальні процеси, а також активність, направлену на забезпечення оптимальної самореалізації та існування в соціумі.

Соціальне самопочуття – це основа особистісного і суспільного настрою. Воно визначає внутрішню мотивацію вчинків людини і проявляється через різне світовідчуття. Останнє, у свою чергу, визначає конкретні потреби, бажання, інтереси й устремління людини, які керують її поведінкою. Константою соціального самопочуття є домінуючий позитивний настрій, соціальний оптимізм.

Індикаторами соціального самопочуття нашого суспільства за даними багатьох досліджень є: психологічна нестабільність; невпевненість у завтрашньому дні; зневіра у власних можливостях і власних силах; відсутність чітких особистісних цілей; моральна вразливість.

Оскільки людина – істота соціальна, то відповідно суспільство, в якому вона живе і працює, певним чином визначає всі її якісні характеристики, в тому числі й *особистісне самопочуття*. Індикаторами його в разі порушення зв'язків людини з інститутом трудової зайнятості можуть бути: зниження самооцінки; зменшення задоволеності життям; невпевненість у собі; підвищена емоційна напруга; депресивність; фрустрованість; невизначеність життєвої перспективи [2].

За своїм соціально-психологічним змістом трудова зайнятість – це сукупність зразків поведінки, правил, звичок, які формалізують соціальний зв'язок типу “людина – суспільство”. Наявність такого зв'язку вказує на включення в інститут трудової зайнятості, відсутність – веде до індивідуальної кризи зайнятості як різновиду життєвої кризи.

Життєва криза – це феномен внутрішнього світу людини, який виявляється в різних формах переживання непродуктивності свого життєвого шляху. Криза (від грецьк. *crisis* – поворотний пункт) характеризується тим, що породжується проблемою, яка стала перед індивідом і якої він не може уникнути і розв'язати за короткий час і звичним способом.

Індивідуальна криза зайнятості розглядається як руйнування, деформація, кардинальна перебудова значимих зв'язків особистості з інститутом трудової зайнятості, які ініціюються зовні або самою особистістю, супроводжуються змінами в її соціальному, матеріальному і

професійному статусі, погіршують психологічне благополуччя, що підвищує вимоги до адаптаційних можливостей особистості, потребує певних зусиль з її боку.

Психологічні симптоми такої кризи характеризуються різними змінами в психологічному благополуччі особистості: відчуттям невпевненості в завтрашньому дні і залежності від зовнішніх обставин; зниженням рівня життя сім'ї безробітного, оскільки допомога по безробіттю менша, ніж заробітна плата; погіршенням психічного стану безробітного; високою стресовістю; низькою самоефективністю.

Подолання індивідуальної кризи зайнятості – це активний, перетворювальний процес самоорганізації особистості. При цьому самоорганізацію слід сприймати як розв'язання протиріччя між людиною і ситуацією за рахунок наявних внутрішніх і зовнішніх резервів. Вона може мати конструктивний і деструктивний характер залежно від результатів, яких досягнуто [7].

Не можна не визнати, що в ситуації соціальних змін єдиною умовою “соціального” виживання людини є достатній рівень розуміння того, що відбувається навколо, більш або менш адекватна його інтерпретація. Тому фокусом проблеми стає специфіка або особливості сприймання нею соціальної ситуації загалом і ситуації безробіття зокрема.

Аналіз суспільно-політичного життя, дані соціологічних досліджень свідчать про зумовленість характеру соціально-трудової поведінки особистості статевими, віковими особливостями, рівнем освіти та певними стереотипами поведінки.

Ринок праці завжди суб'єктивізований через поведінку його суб'єктів. На сьогодні в науковому світі немає усталеної думки щодо сутності ринку праці, але більшість учених схильні до визначення її як системи соціально-трудових відносин між роботодавцями і населенням. Знання психології суб'єкта ринку праці та тих явищ, які виникають в процесі соціально-трудових відносин, дозволяє реалізовувати державну політику у сфері зайнятості населення.

Ключовими поняттями для характеристики цих відносин є *трудова діяльність і трудова поведінка*. І діяльність, і поведінка індивіда – це форми активності людини. До внутрішніх чинників активності належить мотивація як відносно стабільна система мотивів, які визначають цю активність та її направленість. До зовнішніх сил належать фактори соціального середовища, в якому перебуває індивід: економічні, соціальні, політичні [5].

У ситуації безробіття людина стикається з багатьма проблемами, які вона не може вирішити самотійно. Ці проблеми зумовлені протиріччями між старою стереотипною моделлю поведінки (якостями людей, стилем їхньої роботи, знаннями, уміннями, ціннісними орієнтаціями) і новими умовами й вимогами трудової сфери; між сформованими цінностями особистості і необхідністю їх активної зміни під дією середовища; між самооцінкою особистістю щодо своєї конкурентоздатності і тим, як її реально оцінюють інші.

Незважаючи на те, що об'єктивно соціальний статус безробітного знизився, самооцінка більшості з них як соціально цінного працівника залишається незмінною. Людина не визнає своєї поразки і готова шукати роботу. В той же час вона визнає, що її соціальні позиції похитнулись і похитнулись суттєво. Можливість побачити позитивні речі в безробітті вказує на адаптивність поведінки і психологічну рухливість таких людей.

Ступінь адаптивності (притосування) соціальної поведінки безробітного можна оцінити по тому, яку життєву стратегію – активну чи пасивну – сповідує людина. Практика фіксує два протилежних типи поведінки – адаптивну і неадаптивну – залежно від того, на кого безробітний покладає відповідальність за ситуацію, в якій він опинився.

В умовах безробіття людина потребує психологічної підтримки, яка полягає в корекції її стану для полегшення процесу працевлаштування і має здійснюватись на кількох рівнях: мотиваційному, когнітивному, емоційному, поведінковому. Відповідним має бути стан соціального середовища. Останній визначається державною політикою зайнятості, пріоритетними напрямками соціально-психологічного удосконалення якої є *адаптація, актуалізація і активізація як соціальних груп, так і кожної людини* [6].

Вирішення проблеми адаптації особистості до нових соціально-трудових відносин потребує: всебічного розвитку профорієнтації, професійної підготовки та перепідготовки населення; організації гнучких форм зайнятості; квотування робочих місць; сприяння самозайнятості і підприємництву; організації громадських робіт; сприяння тимчасовій зайнятості; організації допомоги людям з особливими потребами.

Основним інструментом державної політики, спрямованої на *актуалізацію* соціальної значущості трудової діяльності та актуалізацію соціально-психологічної ініціативи особистості є програма забезпечення основних напрямів державного управління у сфері зайнятості населення.

Важливою умовою реформування ринку праці є створення соціально-психологічного середовища для залучення особистості в систему соціально-трудових відносин, для утвердження в суспільстві цінностей соціально значущої трудової поведінки.

Висновки і пропозиції. Проблема безробіття є досить актуальною на сьогоднішній день і вимагає розробки та реалізації соціальних гарантій як від держави, так і від регіональних органів влади. Проблема безробіття – це проблема, яка потребує негайного вирішення і глибокого наукового аналізу та вироблення на цій основі практичних рекомендацій, які можуть використовуватися для розробки і реалізації ефективно соціально-економічної політики, направленої на забезпечення продуктивної зайнятості економічно активного населення країни, зменшення рівня безробіття до мінімального соціально – допустимого рівня.

Отже, запровадження вищезапропонованих заходів значно покращить ситуацію зайнятості на національному ринку праці, що сприятиме

покращенню як економічного, так і соціального рівня розвитку суспільства.

Список використаних джерел

1. Анцыферова Л. И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита // Психол. журн. – 1994. – №1. – С. 3-18.
2. Базилевич В. Д. Макроекономіка: підручник / В. Д. Базилевич, К.С. Базилевич, Л.О. Баластрик – К. : Знання. – 2007. – 703 с.
3. Баланда А. Соціально-економічні ризики та наслідки безробіття в Україні / А. Баланда // Міжнародний науково-практичний журнал. – 2007. – № 4. – С. 75-78.
4. Васильченко В. С. Державне регулювання зайнятості / В.С. Васильченко. – К. : КНЕУ. – 2003. – 289 с.
5. Гальків Л.І. Втрати людського капіталу: чинник безробіття / Л.І. Гальків // Економіка і регіони. – 2009. – С.110-113.
6. Гаркавенко Н. О. Проблеми зайнятості та безробіття на національному ринку праці / Н. О. Гаркавенко // Формування ринкових відносин України. – 2008. – № 4 – С.168.
7. Гнибіденко І. Трудова зайнятість – важлива складова соціальної політики / І. Гнибіденко // Праця і зарплата. – 2007. – № 47(19 груд). – С. 34-45.
8. Ринок праці та зайнятість населення: проблеми теорії та виклики практики : кол. моногр. / Ред.- координатор М. В. Туленков. – К. : ІПК ДСЗУ, 2010. – 363 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Ancyferova L. I. Lichnost' v trudnyh zhiznennyh uslovijah: pereosmyslivanie, preobrazovanie situacij i psihologicheskaja zashhita // Psihol. zhurn. – 1994. – №1. – S. 3-18.
2. Bazilevich V. D. Makroekonomika: pidruchnik / V. D. Bazilevich, K.S. Bazilevich, L.O. Balastrik – K. : Znannja. – 2007. – 703 s.
3. Balanda A. Social'no-ekonomichni riziki ta naslidki bezrobittja v Ukraïni / A. Balanda // Mizhnarodnij naukovo-praktichnij zhurnal. – 2007. – № 4. – S. 75-78.
4. Vasil'chenko V. S. Derzhavne reguljuvannja zajnjatosti / B.S. Vasil'chenko. – K. : KNEU. – 2003. – 289 s.
5. Gal'kiv L.I. Vtrati ljuds'kogo kapitalu: chinnik bezrobittja / I.L. Gal'kiv // Ekonomika i regioni. – 2009. – S.110-113.
6. Garkavenko N. O. Problemi zajnjatosti ta bezrobittja na nacional'nomu rinku praci / N. O. Garkavenko // Formuvannja rinkovih vidnosin Ukraïni. – 2008. – № 4 – S.168.
7. Gnibidenko I. Trudova zajnjatist' – vazhliva skladova social'noï politiki / I. Gnibidenko // Pracja i zarplata. – 2007. – № 47(19 grud). – S. 34-45.
8. Rinok praci ta zajnjatist' naseleonnja: problemi teorïi ta vikliki praktiki : kol. monogr. / Red.- koordinator M. V. Tulenkov. – K. : IPK DSZU, 2010. – 363 s.

Melnik Z. V. Psychological determinants in long-term unemployment. This article examines the term long-term unemployment, which is closely linked to problems of poverty, increase destructive attitudes and social instability, marginalization and criminalization of society, which is a threat to national security and social progress. Justifies the recourse to socio-psychological analysis of the situation of unemployment, which is due to the fact that the psychology of overcoming unemployment lies at the intersection of two research vectors of personality psychology and the psychology of the situation. It is noted that for socio-psychological analysis of the phenomenon of long-term unemployment, it is expedient to use a synergetic approach, according to which behavior is seen as a result of the continuous interaction of the individual with the situation, and regarding the identity important are the cognitive and motivational factors, according to the situation – the psychological importance it has for the individual. Have that the defining characteristics of the behavior of the unemployed as a social group is a social and personal well-being. Attention is drawn to the psychological symptoms of long-term unemployment, which are characterized by different changes in psychological well-being of the individual. Also reveals conditions in long-term unemployment, in which people need psychological support, which consists of correction of its state to facilitate the employment process and should be done at several levels: motivational, cognitive, emotional, behavioral. Appropriate should be the condition of social environment. The latter is determined by the state employment policies, the priorities of socio-psychological improvement which is to adapt, update and activation of social groups and every human being.

Key words: unemployment, long-term unemployment, employment, social well-being, personal health, life crisis, individual crisis, employment, employment, work behavior.

Отримано 05.05.2016

УДК 316. 627–053.6

Л.П. Мельник,
eudos@ya.ru

О.М. Чайковська
chaikovska.oksana@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В ПІДЛІТКОВОМУ ТА ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Л.П. Мельник, О.М. Чайковська. **Особливості просоціальної поведінки в підлітковому та юнацькому віці.** У статті досліджується актуальна проблема просоціальної поведінки, яка викликає великий інтерес в різних галузях наукових знань. Соціально-економічні процеси,